

KÂŞGARLI MAHMUD DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ

ISSN: 3108-3846

ARALIK 2025 CİLT 1 SAYI 2

Neslihan İŞLEK

“Eski Türkçe At Hastalık Adları Üzerine”

Hakan GÜLER

“Eski Uygurcada Evrensel Semantik Kökten Türemiş Bir Organ Adı: Sıçganak”

Nesrin
KAYMAKCI

“Türk Hikâye ve Romanında Balkan Harbi'nin Temsili: İdeolojik, Sosyolojik ve Psikolojik Boyutlar”

Buket Nur
KIRMIZIGÜL
ŞİMSEK

“Röhborn - Eski Türkçedeki Eski Hintçe Alıntılarının Yolculuğu Üzerine”

Murat YILDIZ

“Ferruh AĞCA, Dede Korkut Kitabı, 2025”

Mustafa KILIÇ

“Emel ŞAHİNGÖZ, Kültür ve Etkileşim – Türk Dillilerin Türkiye Türkçesi Öğrenimi Üzerine Antropolojik Bir Çalışma, 2025”

KÂŞGARLI MAHMUD DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ

2025 / 2

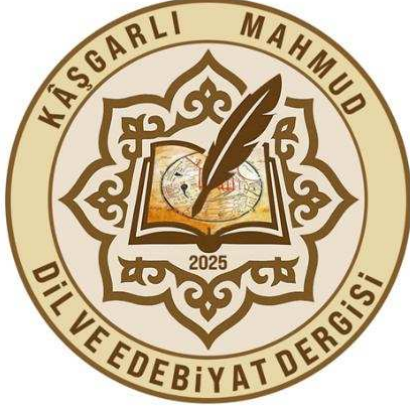
CİLT / VOLUME 1

SAYI / ISSUE 2

ISSN: 3108-3846

ARALIK 2025

ANKARA

KÂŞGARLI MAHMUD DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ

ISSN: 3108-3846

Yıl/Year 2025

Cilt/Volume 1, Sayı/Issue 2

İmtiyaz Sahibi / Editör

Owner / Editor

Doç. Dr. Emrah BOZOK

Yayın Kurulu / Publication Board

Doç. Dr. Emrah BOZOK [Millî Savunma Üniversitesi] • Dr. Öğr. Üyesi Utku IŞIK [Millî Savunma Üniversitesi] • Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Metehan ŞAHİN [Millî Savunma Üniversitesi] • Öğr. Gör. Dr. Emel ŞAHİNGÖZ • Öğr. Gör. Serkan YÜKSEL [Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi] • Öğr. Gör. İsmail EMİRŞAH [Millî Savunma Üniversitesi] • Öğr. Gör. Mine AKDEMİR [Millî Savunma Üniversitesi] • Öğr. Gör. Pınar AK [Millî Savunma Üniversitesi] • Selen Diren TOPBULUT [Millî Savunma Üniversitesi] • Uzm. Gamze BULGAN

İngilizce Dil Editörleri / Copy Editor

Mine AKDEMİR [Millî Savunma Üniversitesi] • Pınar AK [Millî Savunma Üniversitesi]

Almanca Dil Editörü

Betül KAYA [Millî Savunma Üniversitesi]

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN [Gazi Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi] • Prof. Dr. Leyla KARAHAN [TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi] • Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA [İstanbul Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi] • Prof. Dr. Zeki KAYMAZ [Ege Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi] • Prof. Dr. Ali YAKICI [Gazi Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi] • Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK [Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi] • Prof. Dr. Mehmet Öcal OĞUZ [Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Prof. Dr. Ferruh AĞCA [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Serkan ŞEN [Ondokuz Mayıs Üniversitesi] • Prof. Dr. Abdurishid YAKUP [Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi – ALMANYA] • Prof. Dr. Dilnavoz YUSUPOVA [Ali Şir Nevai Üniversitesi – ÖZBEKİSTAN] • Prof. Dr. Zulhumar HOLMANOVA [Ali Şir Nevai Üniversitesi – ÖZBEKİSTAN]

Bilim Kurulu / Scientific Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN [Trakya Üniversitesi] • Prof. Dr. Ahmet KARTAL [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Ahmet BURAN [Fırat Üniversitesi] • Prof. Dr. Ali AKAR [Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi] • Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ [Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi] • Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ [Kırıkkale Üniversitesi] • Prof. Dr. Bülent BAYRAM [Trakya Üniversitesi] • Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ [Bursa Uludağ Üniversitesi] • Prof. Dr. Fevzi ERSOY [Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Prof. Dr. Ercan ALKAYA [Fırat Üniversitesi] • Prof. Dr. Erhan AYDIN [Dokuz Eylül Üniversitesi] • Prof. Dr. Erkan HİRİK [Samsun Üniversitesi] • Prof. Dr. Gökçe Yükselen PELER [Erciyes Üniversitesi] • Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Mehmet AYDIN [Ondokuz Mayıs Üniversitesi] • Prof. Dr. Mehmet Fatih KİRİŞÇİOĞLU [Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Prof. Dr. Mehmet Fatih

KÖKSAL [İstanbul Kültür Üniversitesi] • Prof. Dr. Mehmet Mahur TULUM [Anadolu Üniversitesi] • Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT [Pamukkale Üniversitesi] • Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH [Erciyes Üniversitesi] • Prof. Dr. Mustafa KURT [Gazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Nezir TEMUR [Gazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN [Erciyes Üniversitesi] • Prof. Dr. Nurettin DEMİR [Hacettepe Üniversitesi] • Prof. Dr. Nurullah ÇETİN [Ankara Üniversitesi] • Prof. Dr. Ömür CEYLAN [İstanbul Kültür Üniversitesi] • Prof. Dr. Özen YAYLAGÜL ÜSTÜNEL [Ondokuz Mayıs Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi] • Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ [Maltepe Üniversitesi] • Prof. Dr. Sebahat DENİZ [Marmara Üniversitesi] • Prof. Dr. Selahittin TOLKUN [Anadolu Üniversitesi] • Prof. Dr. Süer EKER [Başkent Üniversitesi] • Prof. Dr. Şaban DOĞAN [Kâtip Çelebi Üniversitesi] • Prof. Dr. Şamil YEŞİLYURT [Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi] • Prof. Dr. Turgut TOK [Pamukkale Üniversitesi] • Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU [Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Doç. Dr. Abdullah MERT [Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi] • Doç. Dr. Ergün ACAR [Sinop Üniversitesi] • Doç. Dr. Fatih Numan KÜÇÜKBALLI [Selçuk Üniversitesi] • Doç. Dr. Genç Osman GEÇER [Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi] • Doç. Dr. Himmet BÜKE [Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi] • Doç. Dr. Hüseyin YILDIZ [Ordu Üniversitesi] • Doç. Dr. Rohila RUZMANOVA [Semerkant Devlet Üniversitesi – ÖZBEKİSTAN] • Doç. Dr. Serdar ODACI [Hacettepe Üniversitesi] • Doç. Dr. Seçil HİRİK [Samsun Üniversitesi] • Doç. Dr. Tarık DEMİR [Gazi Üniversitesi] • Doç. Dr. Yaşar ŞİMŞEK [Giresun Üniversitesi] • Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ATABEY [Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ÖZTÜRK [Necmettin Erbakan Üniversitesi] • Öğr. Gör. Dr. Cıldız ALİMOVA [Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi – KIRGIZİSTAN] • Okt. Dr. Madina MOLDAŞEVA [Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi – KAZAKİSTAN]

Sayının Hakemleri / Reviewer of Issue

Doç. Dr. Canan OLPAK KOÇ

Doç. Dr. Hakan DEĞİRMENÇİ

Doç. Dr. Murat GÜR

Doç. Dr. Zeynep Zeliha SONKAYA

Dr. Öğr. Üyesi Esin AĞCA

Dr. Öğr. Üyesi Neslihan ÇELİK

Arş. Gör. Dr. Buket Nur KIRMIZIGÜL

Yayın Türü

Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi, Türk dili ve edebiyatı alanında bilimsel bilgi birikimine katkı sağlamak amacıyla yayımlanan, hakemli, uluslararası ve süreli (yılda iki kez) bir akademik dergidir.

Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi'nde yayımlanan yazılar kısmen yahut bütün olarak başka bir mecrada yayımcının izni olmaksızın yayımlanamaz. Yazıların tüm etik sorumluluğu yazarlara aittir ve dergi kullanılan tüm bilgi, belge, tablo ve şekil vb. bilgilerin etik sorumluluğunu üstlenmemektedir.

İnternet Sayfası / Web Site

<https://kasgarlimahmud.org>

İletişim / Contact

editor@kasgarlimahmud.org

Cilt 1 Sayı 2

Aralık 2025

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Neslihan İŞLEK

ESKİ TÜRKÇE AT HASTALIK ADLARI ÜZERİNE

1-18

Hakan GÜLER

ESKİ TÜRKÇEDE EVRENSEL SEMANTİK KÖKTEN TÜREMİŞ BİR ORGAN ADI:
SIÇGANAK

19-28

Nesrin KAYMAKCI

TÜRK HİKÂYE VE ROMANINDA BALKAN HARBİ'NİN TEMSİLİ: İDEOLOJİK,
SOSYOLOJİK VE PSİKOLOJİK BOYUTLAR

29-49

Çeviri / Translation

Buket Nur KIRMIZIGÜL ŞİMŞEK

ESKİ TÜRKÇEDEKİ ESKİ HİNTÇE ALINTILARIN YOLCULUĞU ÜZERİNE

50-57

Yayın Değerlendirmeleri / Reviews

Murat YILDIZ

FERRUH AĞCA, DEDE KORKUT KİTABI, 2025

58-62

Mustafa KILIÇ

EMEL ŞAHİNGÖZ – KÜLTÜR VE ETKİLEŞİM – TÜRK DİLLİLERİN TÜRKİYE
TÜRKÇESİ ÖĞRENİMİ ÜZERİNE ANTROPOLOJİK BİR ÇALIŞMA

63-67

KÂŞGARLI MAHMUD
DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ
KÂŞGARLI MAHMUD JOURNAL OF
LANGUAGE AND LITERATURE

Cilt 1 Sayı 2 (2025)

ESKİ TÜRKÇEDEKİ ESKİ HİNTÇE ALINTILARIN YOLCULUĞU ÜZERİNE*¹

Klaus RÖHRBORN

(Çev.) Arş. Gör. Dr. Buket Nur KIRMIZGÜL ŞİMŞEK

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi (Türkiye). E-Posta: buketkirmizigul@gmail.com /

ORCID ID: 0000-0003-0969-534X

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 27.11.2025

Kabul Tarihi: 29.11.2025

Yayın Tarihi: 31.12.2025

Atıf

Röhrborn, K. (2025). Eski Türkçedeki Eski Hintçe Alıntılarının Yolculuğu Üzerine (Çev. Buket Nur Kırmızıgül Şimşek). *Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi*. 1(2), 50-57.

Eski Türkçedeki Eski Hintçe alıntı kelimelerin yolculuğunun araştırılması birkaç açıdan önemlidir. Öncelikle kültürel-tarihsel açıdan bakıldığında, Orta Asya'daki Budist misyonerlik çalışmalarının çeşitli aşamalarına ışık tutmaya yardımcı olmaktadır². Buna ek olarak, bu araştırma, Eski Türkçe çeviri yazısı konusunda daha fazla güven kazanan dil bilimcinin pratiği açısından da bir kazanç sağlamaktadır.

Yüzeysel bir inceleme bile, Eski Hintçe alıntı kelimelerin Uygur alfabesindeki yazılış biçimlerinin Eski Türkçenin fonetik kurallarına uymadığını göstermektedir. Genel olarak, sadece palatal (*öndamak*) [k] sesini *-o* veya *u*'dan önce *de-* temsil eden işaret kullanılmıştır. Bu da kelimelerin palatallık (*öndamak*) veya velarlık (*artdamak*) açısından farklılık göstermediğini işaret ediyor gibi görünmektedir; fakat bu alıntı sözcüklerin sonuna gelen Türkçe ekler yalnızca arka [k]

* Bu makalenin orijinal künyesi şu şekildedir: Klaus Röhrborn (1981). "Zum Wanderweg des altindischen Lehngutes im Alttürkischen", Hans R. Roemer ve Albrecht Noth (Eds.), *Studien zur Geschichte und Kultur des Vorderen Orients: Festschrift für Bertold Spuler zum Siebzigsten Geburtstag* (s. 337-343) içinde. Leiden: Brill. Bu yazının çevirisi için yazarından izin alınmıştır. Bu çeviriye inceleyen ve bazı Almanca ifadeleri açıklayan Dr. Öğr. Üyesi Arzu KAYGUSUZ'a yardımları için çok teşekkür ederim.

¹ 9 Ocak 1981'de Göttingen Bilimler Akademisi Budist Çalışmaları Komisyonu önünde verilen konferansın gözden geçirilmiş ve kısaltılmış versiyonudur. Kısaltmalar için şu eserdeki kaynakçaya veya bibliyografik Ek 1'e bakınız: *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*. Fasikül. 1. 2. Wiesbaden 1977, 1979 (Kısa Başlık: *UigWb*).

² Bu konuda Annemarie von Gabain daha önce dikkat çekmişti (krş. *Maitr* I S. 15; *TT X* S. 5).

harfini kullanır³. Eski Türkçedeki Eski Hintçe alıntı kelimeler, Orta Türkçedeki Arapça yabancı kelimelere benzer şekilde davranır⁴. Uygurların, Türkçe dışındaki dilleri konuşanlarla temasları, en az Batı Türklerinininki kadar yoğundu; Batı Türkçesinde Arapça yabancı kelimeler bugüne kadar henüz tamamen “Türkçeleştirilmemiş”tir ve bundan dolayı Eski Türkçedeki Eski Hintçe alıntı kelimelerin katı bir şekilde “Türkçeleştirilmesi” de uygun değildir⁵. Muğlak Uygur yazısının yeterli bir şekilde yorumlanabilmesi için, Eski Hintçe alıntılarının aracısı olarak hangi dilin kabul edildiğini bilmek gerekir.

II.

Daha 1910 yılında A. von Stael-Holstein, Eski Türkçedeki Eski Hintçe alıntı sözcüklerin son seslerinin düşmesi, değişmesi veya korunmasına ilişkin şaşırtıcı düzenlilikler tespit edebilmiştir⁶. Bu bağlamda Eski Hintçe şahıs isimlerinin Eski Türkçede *-a* ve *-ā* şeklinde gösterdiği son ses değişiklikleri ile Eski Hintçe alıntı kelimelerin Saka dilindeki biçimleri arasında bazı paralelliklere dikkat çekmiştir. Doğrudan söylememekle birlikte, muhtemelen Sakaların Türklere din propagandası yaptığı kanısındaydı. Hâlbuki Toharca hakkında daha fazla bilgi edinildikçe, Toharların Türklerin misyonerleri olarak kabul edilmesi gerektiği daha da netleşti; çünkü Toharca ve Eski Türkçedeki Eski Hintçe alıntı kelimeler arasındaki benzerlikler göz ardı edilemeyecek kadar belirgindir. Ancak, bu mesele ayrıntılı olarak analiz edilmemiş ve yalnızca ara sıra bu konuda yapılan imalarla yetinilmiştir⁷.

Eski Türkçedeki Eski Hintçe ödünç kelimelerin sistemli bir incelemesi ancak 1978’de Masahiro Shōgaito tarafından yapıldı⁸. Yazar, Eski Hintçe alıntı sözcüklerdeki son ses

³ Belki de velar formlar (*artdamak*) nötr olarak kabul edilir. Örneğin, *+ıg/ +lig* eki meta-dilbilimsel bağlamda velar biçiminde (*artdamak*) kullanılır (krş. *lig samaz* “Bahuvrihi bileşik sözcüğü”). Tabii ki *kā vibakdi* “datif” ise bunun aleyhinde bir tablo çiziyor. Ya da bu belki de bir istisna olabilir ve ‘NK’ (*aṅa*) grafiğinden türetilmiş olabilir; çünkü *aṅa* aynı zamanda datifi ifade etmek için de kullanılır (krş. *UigWb aṅa* maddesi II)?

⁴ Bkz. Eckmann *kāfir* maddesi vb. Bu mesele M. Mansuroğlu da ele almıştır: *Das Karakhanidische*. içinde: *Philologiae Turcae fundamenta*. C. 1. Wiesbaden 1959. 90.

⁵ Menges, *Qaraqalpaq grammar*. 1: Phonology. New York 1947. s. 98’deki gibi: *vıyadarı* (Skr. *vidhyādhara-*), *makişvarı* (Skr. *maheśvara-*), *karutı* (Skr. *garuḍa-*), *arqant* (Skr. *arhant*), *nırvan* (Skr. *nirvāṇa-*) vb. Yazar, F. W. K. Müller’in transkripsiyonundaki *v* ile Bang’ın transkripsiyonundaki *w* harfinin 2 farklı ses olduğunu düşündüğü için Uygur alfabesine pek aşına görünmüyor.

⁶ *Tiś* 116 ve takip eden sayfalar.

⁷ MaitrToch 397; TochGram s. 59 dipnot 1, 62 Dipnot 1. Winter (Denis Sinor (ed.) içinde: *Aspects of Altaic civilisation*. Bloomington 1963. S. 242) şöyle diyor: “loanwords rather show an agreement between Turkish and Tocharian A”. Bu, kesin olarak kabul edilemez. Toh. A veya Toh. B ile olan benzerliklerin hangisinin daha yaygın olduğunu saymak gerekir.

⁸ *Kodai uiguruḡo ni okeru indo raigen shakuyō-goi no dōnyūkeiro ni tsuite* (İng. yan başlık: *On the routes of the loan words of Indic origin in the Old Uigur language*). Ajia Afurika gengo bunka kenkyū (Journal of Asian and African studies) 15 içinde. 1978. 79-110.

değişiklikleri konusunda v. Stael-Holstein tarafından tespit edilen düzenlilikleri doğrulamaktadır. Söz konusu yazıda kullanılan Eski Türkçe malzeme elbette v. Stael-Holstein'in elindekilerden çok daha kapsamlıdır. Shōgaito, tek tek örnekler kullanarak, son ses değişiklikleriyle ilgili bahsedilen düzenliliklerin Toharcada da mevcut olduğunu gösteriyor. Bu, Eski Türkçede alıntı kelimelerin çoğunluğunun Toharca aracılığıyla geçmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Shōgaito'dan bağımsız olarak, Eddy Moerloose bu konuyla ilgilenmiştir. Şu anda basılmakta olan bir çalışmada⁹ (1981), Moerloose, yine büyük ölçüde v. Stael-Holstein'in keşfettiği kategorilere göre düzenlenmiş 300'den fazla kelime denkliği verir (Skr.: Toh. A: ET: Toh. B). Onun çalışması, Shōgaito'nun çalışmasından farklı olarak, (yazarın bildiği) Eski Türkçede tanıklanmış Toharca modele sahip olan tüm alıntı kelimelerin listelenmesiyle farklılık göstermektedir. Moerloose ayrıca yayımlanmamış Toharca metinlerden de faydalanabilmiştir.

III.

Araştırmanın şimdi karşı karşıya olduğu görev, Toharca ile kolayca açıklanamayan Eski Hintçe alıntı kelimeleri incelemektir. İlk olarak, çok erken bir aşamada Soğdca tarafından aracılık edilen bir grup alıntı kelimeyi bu çalışmada hariç tutmak istiyoruz. Bu katman gerçi henüz kapsamlı bir şekilde incelenmemiştir¹⁰. Bununla birlikte bu gruptaki alıntı kelimelerin (ünlülerin eksik yazımından dolayı) tanınması nispeten kolaydır.

Bunların yanı sıra, Sakaca aracılığından şüphelenilen üçüncü bir grup daha vardır. Bu kelimeler, Hansen'in¹¹ 1940 yılında gözlemlediği, Sakacada da bilinen ünlüler arası ıslıklı seslerin ötümlüleşmesiyle ilgili durumları içermektedir. Shōgaito¹² bu konuyu tekrar ele alır. O, Hansen tarafından belirtilen en azından bazı Eski Hintçe alıntılarının -bahsedilen ötümlüleşmeden bağımsız olarak - Toharca biçimlerine Sakaca biçimlerden daha çok benzediğine dikkat çekiyor. Bu nedenle, Bailey'in 1947'de farklı bir bağlamda zaten varsaydığı gibi burada Toharcanın "gizli" bir yazımı olduğundan şüphelenir ([ž] sesi için -š- veya -ś- ile).

⁹ *Sanskrit loan words in Uigurian.*

¹⁰ Bu yabancı kelimelerin bir seçkisi için bkz. A. v. Gabain: *Iranische Elemente im zentral und ostasiatischen Volksglauben.* Studia Orientalia (Helsinki) 47 içinde. 1977. 59.

¹¹ *Tocharisch-iranische Beziehungen.* ZDMG 94 içinde. 1940. 149 dipnot 1, 157 dipnot 3.

¹² Shōgaito, adı geçen eser 104.

Shōgaito'nun önerisi kesinlikle test edilmesi mümkün, kullanılabilir bir hipotez gibi görünüyor. Konow¹³, ünlüler arası ıslıklı seslerin sonorizasyonunun (ötümlüleşmesinin) kuzeybatı Prakrit dilinde, Soğd Gāndhāri'sinde de mevcut olduğuna ve oradan Sakacaya uyarlanmış olabileceğine zaten işaret etmişti. Bize göre, Gāndhāri, Budizm'in (ilk dalgada) Orta Asya'ya ulaştığı vasıta olduğundan, gelecekteki araştırmaların başlaması gereken yer burasıdır. Bu nedenle, Kuzeybatı Prakrit dilindeki, elbette tekdüze olmayan ses ilişkilerinin, Eski Türkçedeki Eski Hintçe alıntılarda ne ölçüde bulunabildiğinin incelenmesi gerekecektir. Bu, özellikle Eski Türkçedeki bir terimin Toharcadan farklı görünen bir biçime sahip olması durumunda önemlidir.

IV.

Şimdiye kadar bahsedilen iki tabakaya ek olarak – Soğdca ve Toharca aracılığı ile – Eski Türkçedeki Eski Hintçe alıntılarının üçüncü bir katmanı tanınabilir. Bunlar, Eski Türk kültürünün geç dönemindeki, muhtemelen Moğol döneminde Sanskrit bilgisindeki bir tür rönesansın sonucu olarak öğrenilmiş^{***} alıntılardır. Dunhuang'da bulunan Eski Türkçe stotra metinleri, çok sayıda Sanskrit kelimeyle süslenmiştir ve bunlar arasında söz sonunda ünlüyle biten sözcükler de bulunmaktadır: Skr. *śānta*-¹⁴ için ET *şanda*, Skr. *ratnacandra*-¹⁵ için ET *ratna-cantira* vb. Bu durumda, çoğunlukla bileşik kelimeler grafik olarak bileşenlerine ayrılır. Örneğin, yukarıda verilen Eski Türkçe *ratna-cantira* doğru bir şekilde bileşik parçalarına ayrılmıştır. Skr. *avalokiteśvara*- için ET *avalokida-işvara* da olduğu gibi sandhi çözümlenmeleri de meydana gelir¹⁶. Bir metnin başında her zaman Sanskrit *namo buddhāya namo dharmāya namo saṅghāya* için *namo but namo darm namo saṅ* değil, aynı zamanda Sanskrit aslında daha uygun olan *namo budaya namo darmaya namo saṅgaya*¹⁷ biçimi de Uygur yazısıyla bulunur. Eski Türkçede yaygın olan *nirvan* “Nirvana” biçiminin yerine *nirvana*¹⁸ biçimine de bu metinlerde rastlanmakta ve Türkçede de ifade edilebilecek bazı şeyler, yeniden Sanskrit şekliyle ifade edilmektedir.

¹³ Krş. *Caitya* 305 dipnot 133.

^{***} Çevirenin Notu: Makalenin orijinalinde “öğrenilmiş; bilimsel, akademik” anlamlarındaki Almanca *gelehrte* sözcüğü ile ifade edilen durumdan kastedilen şey, Eski Uygurların Sanskrit dili ve gramerine dair bilgisinin artmasıyla metinlerde artık aracı dillerdeki değişikliğe uğramış biçimleri değil, Sanskrit aslına sadık daha “doğru” kelime biçimlerini kullanmalarındır. İlgili kelimenin Türkçe sözlük karşılıkları durumu tam ifade edemediği için bundan sonraki kısımlarda *gelehrte* ifadesi daha serbest bir çeviri ile “(Sanskrit) aslına uygun”, “orijinal biçimine bağlı”, “kelime bilgisi” şeklinde verilecektir.

¹⁴ Bkz. *ETŞ* 84₁₅.

¹⁵ Bkz. *ETŞ* 88₉₄.

¹⁶ Bkz. *ETŞ* 76₇₀.

¹⁷ Bkz. *ETŞ* 84₁.

¹⁸ Bkz. *ETŞ* 88₉₇.

Bu geç dönemdeki orijinal biçimine sadık alıntılar her zaman Hint alfabelerindeki modellere dayanmamaktadır. Yeniden transkripsiyonların bazı durumlarda Çince örneklerden yapıldığına dair kanıtlarımız var. Örneğin Bodhisattva Amoghadarśī'nin adı, ET *amoga-tarśini*. Eski Türkçe kelimenin sondaki *-ni* son sesi muhtemelen Sanskrit *-ī*'nin Çince Giles 8194 *ni* (Pull. M. *ñii*) karakteriyle temsil edildiği bir Çince örnekten yanlış bir yeniden transkripsiyonun sonucudur¹⁹. Benzer bir durum, Eski Türkçe *amita-ayuşī*²⁰ örneğinde de görülmektedir. Moğolcaya da geçen²¹ bu yazım muhtemelen Çince Giles 1 7812 11358 13595 10262 *a-mi-t'o-yü-ssü* (Pull. M. *â-mye-dâ-you-sye*) karakterlerinin yanlış yeniden transkripsiyonuyla açıklanabilir. Son örnekte bulunan sandhi çözümünün sadece bir Uygur yazıcısının kelime bilgisi oyunu mu olduğu yoksa aynı zamanda bir Çince örneğinin etkisine mi bağlı olduğu incelenmelidir²².

V.

Eski Türkçede şimdiye kadar neredeyse hiç ele alınmamış bir alan da “ödünç kalıp (*Lehnprägungen*****)” denilen terimdir. Werner Betz²³ bu terimi “ödünç sözdizimi” (*Lehnsyntax*), “ödünç anlam” (*Lehnbedeutung*), “ödünç söz yapımı” (*Lehnbildung*) ve “ödünç ifade” (*Lehnwendung*) şeklinde alt bölümlere ayırmaktadır.

Sanskrit'in Türkçe üzerindeki olası sözdizimsel etkilerini araştırmak için henüz çok erkendir. Türkçe çevirmenler, çift dilli metinlerde kaynak metnin sözdizimini takip etseler de²⁴,

¹⁹ Bkz. *UigWb*, *amoga-darśi* maddesi. Veya *amoga-tarśini* yazımı Sanskrit *amoghadarśin* kök biçimine mi dayanmalı, böylece yalnızca sondaki *-i* yanlış olacaktır?

²⁰ Artık bu okumayı tercih ediyoruz (*UigWb*, *amita-ayusi* maddesine karşı); çünkü (Doğu Almanya Bilimler Akademisi Turfan Koleksiyonu'ndaki orijinalin –buluntu kısa başlığı ve demirbaş numarası bilinmiyor— 0 456 numaralı fotokopisine göre) ET *Amitāyus-Sūtra*'ların Brāhmī yorumlarında *amitā ayuṣi* yazımına çok kez rastlanmaktadır. *-s-* bir Sandhi formuna mı dayanıyor?

²¹ Bkz. W. Heissig: *Die mongolischen Handschriften-Reste aus Olon süme, Innere Mongolei (16.-17. Jhdt.)*. Wiesbaden 1976. (Asiatische Forschungen. 46.) s. 568.

²² Örneğin, “küçük” *Sukhāvāṭīvyūha-Sūtra*'nın Çince çevirisini karşılaştırm (H. Nakamura vd. (ed.): *Jōdo sanbukyō*. Cilt 2. Tōkyō 1964. s. 53 satır 17), burada Skr. *tathāgata* Çince Giles 11302 11358 1 1558 12089 *to-t'o-a-ch'ieh-tu* karakterleriyle yazılmıştır. Giles 1 *a* işaretinin uzun bir sesli harfin varlığını göstermesi beklenir. Her hâlükârda, Uygurca yazımların bu tür Çince transkripsiyonlara dayanması mümkündür. Yukarıda alıntılanan Brāhmī yorumları göz önüne alındığında, Uygurların bunu bir yazı uzunluğu aracı olarak anlayıp anlamadıkları en azından şüphelidir (dipnot 20). Ancak, Tibetçe transkripsiyonlardaki benzer örneklerde *sandhinin* atlanmış olması burada yapılan varsayıma elbette ters düşmektedir (bkz. M. Walleser: *Aparimitāyurjñāna-nāma-mahāyāna-sūtram*. Heidelberg 1916. (Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Kl. 1916, 12). s. 8.

**** Çevirenin notu: Bu terim ile kastedilen alıntı söz varlığından farklı olarak, yabancı bir dildeki kavramsal-biçimsel modelin, yerli dil malzemesiyle taklit edilerek oluşturulmasıdır.

²³ *Deutsch und Lateinisch. Die Lehnbildungen der althochdeutschen Benediktinerregel*. 2. baskı. Bonn 1965. s. 27. Bu terminoloji aynı zamanda şurada da geçmektedir: *Handbuch der Linguistik. Allgemeine und angewandte Sprachwissenschaft*. München 1975. s. 250 ve sonraki sayfalar.

²⁴ Bu konuda daha fazla ayrıntı Dieter Maue'nin Giessen'de hazırladığı ve şu anda baskıda olan habilitasyon tezinde yer alacak.

bunun diğer metinlerin dil kullanımına neredeyse hiç etkisi olmamış gibi görünüyor. Ödünç anlam ve ödünç söz yapımı alanında ise durum farklıdır.

Eski Türkçenin Budist teknik terimleri – Türkçe sözcük malzemesinden oluştukları zaman – büyük ölçüde anlamsal olarak karşılık gelen Sanskrit terimlerle aynı şekilde türetilmiştir. Bu durum, iki dilli metinlerin ve yabancı kaynağını bildiğimiz Eski Türkçe metinlerin daha yoğun bir şekilde incelenmesiyle ancak şimdi daha net bir hâl almaya başlamıştır.

Ödünç anlamlar söz konusu olduğunda, Sanskrit ile doğrudan bir bağlantı zorunlu bir varsayım değildir. Daha ziyade bu diğer dillerin aracılığı ile mümkündür. Detaylı bir incelemede komşu dillerin yanı sıra özellikle Çinli Budistlerin dilinin de, Eski Türkçe gibi Sanskrit'ten etkilendiği görülür. Bunun için bazı örnekler:

(1) Terminolojik olarak “doğru inançtan sapmış”²⁵ anlamındaki ET *adin* “başka” sözcüğünün karşılığı – nihayetinde kökeni – bu iki anlamı da birleştiren Skr. *anya-* sözcüğünde bulunmaktadır²⁶. Ancak ödünç alınma doğrudan Skr.'den olmak zorunda değildir; çünkü Çincedeki *i* (Giles 5505) de “başka” ve “doğru inançtan sapmış” anlamlarını bir araya getirir. Örneğin Çince *i tao* (Giles 5505 10780) ifadesinde olduğu gibi, “sapkın (öğreti) yol(uy)la” anlamına gelir, bu da Uygur çevirmen tarafından ET *adin nomlug* ile karşılanmıştır²⁷.

(2) ET (Budist metinlerdeki) *bodul-* fiili daha önce anlamsal olarak sadece belirsiz bir şekilde tanımlanıyordu ve ET *bodu-* “sıkıca bağlamak, sabitlemek” fiilinin geçişsiz hâli olarak yorumlanıyordu²⁸. Ancak, iki dilli (yayımlanmamış) el yazması Mainz 627(b) r. 6'da temel anlamı “renklendirmek” olan Skr. *raj-*, *rañj-*'den türetilmiş ve türetilmiş anlamı “heyecanlanmak, kapılmak, mest olmak” olan Skr. *rāgya-*'ın “bir şeyden heyecana kapılma, hayran olma”, tercümesi için kullanılmıştır²⁹. Bu durum ET *bodul-* kelimesinin de *bodu-* “renklendirmek” kelimesinden türetildiğini göstermektedir ki bu kelime ET'de elbette sadece mecazi anlamda “kendisine kapılmak, mest olmak, büyülenmek” anlamında kullanılmaktadır. Bu bilgi, bir Skr.-ET iki dilli metinden elde edilmiş olmasına rağmen Sanskrit'ten doğrudan bir

²⁵ Bkz. Suv 3112; *Caitya* 299 m.

²⁶ Görünüşe göre sadece *tīrthika-* veya benzeri ile bağlantılıyken, ET'de *adin* tek başına “kâfir, doğru inançtan sapmış” anlamına da gelebilir.

²⁷ *HtPek* 19 b 7 (= *Ht* II 1924); *U* II 69 m. 2.

²⁸ Bkz. *EtymDic* 305 b.

²⁹ Bkz. *PWB* 5, 160 b.

anlam ödünçlemesi kesin değildir. Çince *jan* (Giles 5562) “renklenmek” de Eski Hintçe *raj-*, *rañj-* ile benzer bir yan anlama³⁰ sahiptir ve Hsüan-Tsang biyografisinin ET çevirisinde³¹ *bodul-*, ikinci bir karakterle bağlantılı olsa da, aynı Çince karakteri ifade etmek için kullanılır: Çince *jan hsi* (Giles 5562 4087) “(dünyevi zevklere) düşmüş olmak”.

Az önce ödünç anlamlar hakkında söylenenler ET’deki ödünç söz yapımı için de geçerlidir. Aşağıda, ödünç çevirinin (ödünç söz yapımının bir alt türü) iki örneği, ET sözcük malzemesiyle yabancı sözcüklerin bire bir çevirileri yer almaktadır:

(1) Eski Türkçe *eyin ögir-* kelimesi tam anlamıyla “ardından sevinmek” anlamına gelir ve Eski Hintçe *anumodanā-* “(başkalarının iyi işleriyle) sevinme”³² örneği olmadan anlaşılmaz olurdu. Ancak Sanskrit *anumodanā-* sözcüğünün Çince karşılığı da açıkça bir ödünç çeviridir ve ET *eyin ögir-* Eski Türkçe Altun Yaruk Sūtra’da³³ Çince *sui hsi* (Giles 10396 4073) “sevinmek” (kelimenin tam anlamıyla: “ardından sevinmek”) sözcüğünü çevirmek için kullanılır.

2) Sanskrit-Eski Türkçe iki dilli Mainz 627(b) r. 6 (yayınlanmamış) el yazmasındaki bir başka örnek, Eski Hintçe *vairāgya-* “heyecan veya tutkudan yoksun olma, büyülenmemiş olma” kelimesinin *öni bodulmak* olarak Eski Türkçeye çevrilmesidir. Eski Türkçe *öni* “başka-, uzak-, ayrılmış-” (çoğunlukla hareket fiilleriyle bağlantılı olarak) Sanskrit *vi-*, *vṛddhiert vai-*, “uzak-, ayrı-”ın Eski Türkçe karşılığı olarak algılanmıştır³⁴. Mainz 627’nin Uygurca tercümanı, Sanskrit *vai-*’yi Eski Türkçe *öni* ile tercüme ettiği yerde, *öni*’nin tipik kullanımına artık uymayan bir bağlamda, yani Almandaki “ab-” anlamında “silahsızlanmak; sökmek, yıkmak (*abrüsten, abbauen*)” vb. gibi, bir fiilin anlamının zıddına çevrildiği bir kullanımda, tercüme etmiştir. Eğer elimizde Eski Hintçe örneğimiz olmasaydı, bu kullanım alışılmış olmadığından ve başka bir yerde tanıklanmadığından Eski Türkçe *öni bodul-* tamamen anlaşılabilir olacaktı.

Sonuç olarak bu alanda yaratılan her şey kalıcı olmamıştır ve bu soruyu Eski Türkçenin ötesine taşımak ilginç bir görev olacaktır. Eski Türkçedeki, esas olarak Soğdca veya Çince

³⁰ Hirakawa’ya göre (*Index to the Abhidharmakośabhāṣya*. T. I. Tōkyō 1973. s. 305), Hsüan-Tsang’ın *Abhidharmakośabhāṣya* çevirisindeki Çince *jan* (Giles 5562) aynı zamanda Sanskrit *rāga-*’yı da temsil etmektedir.

³¹ *Ht* I 291.

³² Bkz. Pfahl 23₁₁, burada *anumodit eyin ögirdäci* tanıklanmaktadır.

³³ *Suv* 180₁₅.

³⁴ *TT* VIII C 11’de Skr. *vipragam*’ın ET çevirisi *öni bar-* şeklindedir.

gelen bir dizi alıntı kelimenin İslami Orta Türkçeye de alındığını biliyoruz³⁵. Belki de orada, daha da uzağa giden bir dizi Budist ödünç kalıp (lehnprägungen) yeniden bulunacaktır.

---

³⁵ Bkz. Mansuroğlu: *Das Karakhanidische. Philologiae Turcicae fundamenta* 1. Cilt. Wiesbaden 1959. 108.

